

ДРАГОЉУБ Б. ЂОРЂЕВИЋ
СЛАВОЉУБ УЗУНОВИЋ
ВЛАДАН ПЕТРОВИЋ

СИРОВО БОРОВО

Библиотека ПОГРАНИЧЈЕ, књига шеста
Оснивач Драгољуб Б. Ђорђевић

СИРОВО БОРОВО
СОЦИОЛОШКА ГЕНЕЗА ПРЕШЕВСКОГ ЦАКАНОВЦА

МОНОГРАФИЈА НАЦИОНАЛНОГ ЗНАЧАЈА

Аутори

Драгољуб Б. Ђорђевић
Славољуб Узуновић
Владан Петровић

Издавачи

Прометеј, Нови Сад
Универзитет у Нишу – Машински факултет

За издаваче

Зоран Колунџија
Властимир Николић

Рецензенти

др Љубиша Митровић
др Андон Костадиновић
др Ђокица Јовановић

Компјутерска опрема и прелом

Прометеј, Нови Сад

Штампа

Прометеј, Нови Сад

Тираж

300.

ISBN 978-86-6055-045-5 (Машински факултет, Ниш)

ISBN 978-86-515-0888-5 (Прометеј, Нови Сад)

ПРОМЕТЕЈ НОВИ САД
УНИВЕРЗИТЕТ У НИШУ –
МАШИНСКИ ФАКУЛТЕТ

СИРОВО БОРОВО: СОЦИОЛОШКА ГЕНЕЗА ПРЕШЕВСКОГ ЦАКАНОВЦА

ДРАГОЉУБ Б. ЂОРЂЕВИЋ
СЛАВОЉУБ УЗУНОВИЋ
ВЛАДАН ПЕТРОВИЋ

Нови Сад
Ниш
2014.

Одлуком бр. 612-367-6-1/2012, од 30. маја 2012, Наставно-научно веће Машинског факултета Универзитета у Нишу одобрило је издавање рукописа Сирово борово: социолошка генеза прешевског Цакановца као монографије од националног значаја.

Монографија националног значаја припремљена је у оквиру пројекта 179013

ОДРЖИВОСТ ИДЕНТИТЕТА СРБА И НАЦИОНАЛНИХ
МАЊИНА У ПОГРАНИЧНИМ ОПШТИНАМА ИСТОЧНЕ И
ЈУГОИСТОЧНЕ СРБИЈЕ

који се изводи на Универзитету у Нишу – Машински факултет, а финансира га Министарство просвете, науке и технолошког развоја РС

Захваљујемо Министарству просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије на финансијској помоћи

САДРЖАЈ

ПРЕДГОВОР, Д. Б. Ђорђевић.....	9
--------------------------------	---

І ДЕО СЕЛО И СЕЉАНИ Д. Б. Ђорђевић

Прешевски Цакановац.....	17
Златковићи: цакановачко газдинство за углед.....	41
Дража Цакановачки говори.....	58
Угледник Узун Цакановачко-Станичарски.....	80
Цакановачка учитељица Весна Марковић.....	93
Цакановачки сировари.....	105
ЛИТЕРАТУРА.....	120
ИМЕНСКИ РЕГИСТАР.....	125
ФОТО-АЛБУМ.....	127

ІІ ДЕО СЕЛО И ОБИЧАЈИ Славољуб Узуновић Владан Петровић

Лазарице: обредна игра Цакановчана.....	147
Не му је тој име, такој га викав.....	163
Мирослава Тодоровић – самоћа као судбина.....	173
Цакановачко гробље.....	182
ЛИТЕРАТУРА.....	196
ИМЕНСКИ РЕГИСТАР.....	199
О ПИСЦИМА.....	201
SIROVO, BOROVO: A SOCIOLOGICAL GENESIS OF CAKANOVAC NEAR PREŠEVO CONTENTS.....	203

Да, да, али, значи, ако дође време, да почну сви да се исељавају, да нема где, значи да нема опстанка, нема сврхе. Као имамо ту у Норчу једног човека Србина, имао где да оде, 'ал није 'тео, каже: „Ово моје, 'оћу ту да умрем.“ Разумеш?

Драїољуб Дража Ристић

ПРЕДГОВОР

Књига *Сирово борово: социолошка тенеза прешевској Цакановца* припремљена је у оквиру пројекта 179013 „Одрживост идентитета Срба и националних мањина у пограничним општинама источне и југоисточне Србије“ који се изводи на Универзитету у Нишу – Машински факултет, а финансира га Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије. Наставно-научно веће Машинског факултета, на седници 30. маја 2012, донело је одлуку да се рукопис појави као монографија од националног значаја, док је речено Министарство, узимајући то у обзир, омогућило публиковање.

За потребе пројекта, којим руководим, основао сам библиотеку *Појраничје*. У њој је до сада објављено пет зборника:

1. Ђорђевић, Д. Б., Стевановић, Ђ. и Д. Тодоровић (прир.). *Село у појраничју*. Београд: Службени гласник, Завод за проучавање села, 2012.
2. Милошевић Радуловић, Ј., Петровић, Ј. и И. Илић Крстић (прир.). *Старији људи у појраничју*. Београд, Ниш: Службени гласник, Машински факултет, 2013.
3. Тасић, М., Здравковић, Д. и Д. Крстић (прир.). *Људи из појраничја говоре*. Врање: Учитељски факултет, 2014.
4. Ђорђевић, Д. Б., Тодоровић, Д. и Д. Крстић (прир.). *Вашир у појраничју*. Нови Сад, Ниш: Прометеј, Машински факултет, 2014.
5. Ђорђевић, Д. Б., Вуковић, М. и Д. Тодоровић (прир.). *Породично издјинство у појраничју*. Нови Сад, Ниш: Прометеј, Машински факултет, 2014.¹

Као и ван библиотеке *Појраничја* два зборника на енглеском језику:

1. Ђорђевић, Д. В., Gavrilović, D. and D. Todorović (eds.). *Religion, Religious and Folk Customs on the Border*. Niš: Yugoslav Society for the Scientific Study of Religion, 2012.
2. Ђорђевић, Д. В., Todorović, D. and M. Jovanović (eds.). *A Priest on the Border*. Niš: Yugoslav Society for the Scientific Study of Religion, Faculty of Mechanical Engineering, 2013.

Сирово борово је шеста књига у низу и посвећена је социолошко-етнолошком проучавању *Цакановца*, умногоме специфичном месту.

¹ До краја године појавиће се и ови зборници: *Узорник из појраничја* и *Учишељ у појраничју*.

Мајушно село – само 156 житеља – сместило се на седам километара од Прешева, општинског центра, а три од насеља Железничка станица, дела прешевске вароши (најближег аутопуту, тј. Коридору 10) који Срби и Ђорговци (православни Роми) насељавају, сматрају својим и који као да их непремостиво дели од осталих Прешевљана, апсолутно већинских Албанаца. Осиромашено насеље – старо, мало деце и омладине, превладавају пољопривредници и пензионери, једва шездесетак мештана запошљено на некавалитетним пословима, нема задругу нити откупну станицу, с водом из авлијских бунара и делимичном канализацијом, без икакве продавнице, кафане, кафића и објекта за трошење слободног времена, чак фали и фудбалски тим... – чини се да једва преживљава и опстаје исконском снагом сељака који знају одакле су, шта су и шта им је чинити у злехудо доба Срба и Србије. Становници не губе наду у будућност најпре јер се чврсто држе вековних, традиционалних српских обичаја, а у практиковању појединих се и издвајају од непосредне околине. Тако је с обичајем „Сировари”, необичним именом за предновогодишњи, тринаестојануарски празник.

На терен се пошло од наше, у социолошкој заједници већ потврђене и прихваћене, констатације по којој су села у пограничју *рак-рана* српске државе и друштва, да је у пограничном појасу на стотине големих, средњих и малих, планинских и низијских, опустошених, сиромашних и богатих, засељених и напуштених станишта. Тако да је *снимак села у пограничју – уједно слика целокујне ситуације на српској граници*.² Четворогодишње (2011–2014) теренско социолошко-етнолошко истраживање показало је да је Цакановац типичан пример до неиздржљивости урушеног села у подручју границе.

После исцрпног консултовања расположиве књижевности и архивског материјала, искуствени део спровели смо дубинским интервјуом, посматрањем, посматрањем с учествовањем, аудио-визуелним записом, фотографским, статистичким и иним техникама. Окосницу су чинили *Подсејник за прикуљање траће* (Учествовање становника у обнови и развоју села, 2011),³ чији је аутор др Ђура Стевановић, знани социолог села, низ *процедура*,⁴ спремљених за ту прилику, и „приче“ *казивача*.

² О томе у: Ђорђевић, Д. Б., Стевановић, Ђ. и Д. Тодоровић (прир.) 2012. *Село у пограничју*. Београд: Службени гласник, Завод за проучавање села, стр. 7–11.

³ *Подсејник...* ће се појавити за месец-два у књизи: Ђорђевић, Драгољуб Б. (приредио и предговор написао). *Бићи социолог села: сјоменица Ђуре Сјевановића*. Београд: Завод за проучавање села, 2014а.

⁴ Све *Процедуре*, коришћене у току трајања пројекта 179013, ускоро ће бити прештампане у зборнику: Петровић, Јасмина, Ђорђевић, Драгољуб Б. (прир.). *Методолошке свеске*. Ниш: Филозофски факултет, 2014.

Приказали смо социолошку генезу Цакановца, издвојили узорно газдинство, предводника, одличника, учитељицу и самотницу, обрадили још гробиште, надимке сељана и радње везане за вршење лаза-рица и сироварства.

Многи Цакановчанин је помогао у истраживању и свакоме смо не-измерно благодарни. Били бисмо грешни, нека нам читаоци верују, ако не бисмо посебице истакли цакановачке *најбићније* информанте Сашу Златковића и Драгољуба Дражу Ристића, ризничаре прешевљанске традиције, људине племенитог соја, с којима смо се и опријатељили.

Била би ненадокнадива штета ако се стане с изучавањем насеља. Цакановац заслужује наставак продубљенијег проучавања због своје историје, стратешког положаја који заузима у албанском окружењу, садашњег развоја и, посебно, народних и верских обичаја којих се мештани држе.

Захваљујемо, такав је ред, уваженим рецензентима – др Љубиши Митровићу, професору емеритусу Универзитета у Нишу, др Андону Костадиновићу, пензионисаном редовном професору Шумарског факултета Универзитета у Београду, и др Ђокици Јовановићу, ванредном професору Филозофског факултета Универзитета у Београду – који су високо оценили рукопис и дозволили његово излагање.

Све мањкавости и омашаји, разуме се, приписују се писцима.

Њима је веома стало да се књига допадне Цакановчанима – трудили су се да их не изневере, да изворно представе село, и живот у њему, и можда малкице допринесу њиховом *осијанку* на завичајном огњишту.

Србија је лепа, штоно каза Драгомир Антонић, много лепа, Цакановац, попут већине њених села, такође – *само је на Цакановчанима да одлуче како ће и докле, куда ће и зашићо!* Тачно рече и постарији Цакановчанин: „Ако нема људи, нема ни границе...“

У Доњем Комрону (Нишу),
5. јануара 2014. године

Драгољуб Б. Ђорђевић

Драгољуб. Б. Ђорђевић

І ДЕО

СЕЛО И СЕЉАНИ

ПРЕШЕВСКИ ЦАКАНОВАЦ

УВОДНА РАЗМАТРАЊА

О предмету истраживања

Предмет истраживања је сабирање основних података о јужно-србијанском селу *Цакановац* (слика 1) према *Подсетнику за прикупилање трага* (Учествовање становника у обнови и развоју села, 2011), израђеном под руководством др Ђуре Стевановића у београдском Заводу за проучавање села, Српском удружењу за социологију села и пољопривреде и Балканској асоцијацији за социологију села и пољопривреде.

Подсетник је веома брижно сачињен, прилагођен савременом стању наших руралних подручја и јесте новина у односу на, примерице, упутства за истраживање села од пре неколико деценија.⁵ Наравно да је ту и тамо мањкав, кадикад и преоптерећен ситничавим захтевима.

Слика 1. Улазак у Цакановац (В. Пејровић, 2011)

⁵ Консултовати од последњих једно такво из средине 70-их, које је спремио др Јован Ђирић, дугогодишњи професор *социологије насеља* на Филозофском факултету Универзитета у Нишу (Ђорђевић и др. 2010, 251–60).

Састоји се из два дела. „Први део” – *Инфрасџрукџурна оџремљеностџ* – тражи информације о географским карактеристикама и просторном изгледу села, саобраћајној повезаности, стамбеној и комуналној опремљености, економском карактеру насеља и структури становника, привредним организацијама, здравству, школству, културним институцијама, објектима физичке културе, друштвима и удружењима грађана, трговини и о угоститељству и осталим услугама; док „Други део” – *Обнова и развој села* – циља на бележење годишњег празничног циклуса и активности становника у свеукупном развоју села. – Остављена је празна страница за додатне утиске.

Састављач „Подсетника”, боље „Упитника”, очито жели да исцрпним материјалом омогући тумачима целовито сагледавање села у трима структуралним сферама друштва, у социјално-економском пољу, правно-политичкој надградњи и области културе. Треба одговорити на неколико кључних упитности. Колико кретања у глобалном друштву утичу на сеоску локалну заједницу и има ли она од њих некакву корист – доносе ли јој бољитак или је и даље скрајњују до урушавања? Да ли је забрињавајући положај руралних места директна последица утицаја друштвеног, политичког и културног контекста, или кривица малкице пада и на душу мештана, тј. назадовању сами доприносе јер су неоправдано пасивни? Утемељени одговори се неће добити снимањем једног села, али хоће мноштвом, ако је већ немогуће, можда и методолошки неоправдано, обрадити ама баш сва.

О саџворницима и информатџорима

Тако обиман „Подсетник”, има 14 страна, напосто није препоручљиво попуњавати без мреже посредника, сарадника, информатора и казивача.⁶ Нама је теренски рад у самом Цакановцу, обављен током читавог 15. јуна 2011, сјајно организовао, трасирао и на лицу места подржао Славољуб Узуновић.⁷ (Додатни терен је изведен 9. септембра 2011.) Наша главна спона с Чакановчанима, рођена 1971, живела до поласка у војску 1979. у прешевском насељу Железничка станица, чувар је сећања свога краја и све до преласка у Ниш судионик у већини дешавања, посебно у културним и верским. Доктор Узуновић не само да је поуздан информант за оно што нас је интересовало него

⁶ „У домаћој етнологији, социокултурној антропологији и фолклористици, осим термина *саџворник/саџворница*, у употреби су и изрази *казивач* (ретко у женском облику), *информатџор/информатџорка*, *информантџи*, *информантџикиња* (лат. *informatior*) и *исџџџаник* (ређе у женском облику), а у зависности од степена и облика остварене интеракције, као и од опредељења истраживача за употребу родно осетљивог језика (Златановић 2010, 131).”

⁷ Доцент Факултета физичке културе и спорта Универзитета у Нишу.

нам је обезбедио квалитетне обавештаваче и помагаче, упутио на одговарајућу књижевност о народним јужносрбијанским обичајима, чак множину објеката фотографисао.

Упитник је попуњаван у дому фамилије Златковић: фин амбијент, атмосфера опуштена, казивачи расположни. Домаћин Трајко Златковић прикључио се у време ручка и дао пун допринос. Пре тога је гро ствари прибележен од његовог сина Саше Златковића, радника *Секјуритија*, водеће српске фирме за заштиту имовине и лица, одлично обавештеног мештанина на прагу средњег доба, који је љубазно и стрпљиво одговарао пола дана иако се вратио из ноћне смене и спремао да без икаквог одмора продужи у следећу. Повремено су му се незаметљиво придруживале, једино када су биле стимулисане с његове и социологове стране, дружбеница Сунчица Златковић и старица Станика Златковић, мајка му.

Битни казивач је био и Драгољуб Дража Ристић, председник цакановачке месне заједнице, донедавно партијски активиста Српске радикалне странке, сада помало повучен од икаквог страначког ангажмана, но искуствено свестан да без њега нема решавања ни личних, нити насеобинских проблема. Деломице суздржан у одговорима и коментарима, као да га пече савест што се више није урадило за село и што су сељаци толико пасивни (слика 2).⁸

Слика 2. Казивачи и социолоџи (слева на десно): Славољуб Узуновић, Сунчица Златковић, Саша Златковић, Станика Златковић, Драгољуб Дража Ристић, др Драгољуб Б. Борђевић и Трајко Златковић (В. Пејровић, 2011)

⁸ Успостављање присног односа до одређене границе између истраживача и саговорника не штети теренском изучавању и требало би да се осети и у интерпретацији резултата. То је тако барем у духу *thick description* Клиффорда Герца (Geertz) (2010).

О претходним сазнањима

У изучавање прешевског села кренуло се обнаружано поприличним претходним сазнањима о том српском крају. Нинослав Голубовић, асистент на Групи за географију Природно-математичког факултета Универзитета у Нишу, упутио нас је на енциклопедијску одредницу о Цакановцу. Места у општини Прешево, тако и Цакановац, обрадио је познати српски географ др Србољуб Стаменковић, професор Географског факултета Универзитета у Београду, уједно заслужан за подухват описа свих српских насеља и *Географску енциклопедију насеља Србије* (2001), изашлу у четири књиге. Он, у трећој књизи и на 310. страници, на следећи начин представља место:

„**ЦАКАНОВАЦ** (183 ст.), ратарско (39,32% аграрног ст.) сеоско насеље збијеног типа, у Прешевском пољу, на (460–470 m) десној страни Бањске (Табановачке, Којнарске реке – Егејски слив), западно од железничке пруге Врање–Куманово, 7 km јужно од Прешева. Површина атара износи 305 ha. Дели се на две 'мале': *Горњу* и *Доњу*. Убраја се у стара расељена српска насеља. Помиње се у попису војника крајем XV (под именом *Чакановце*) и пописима из XVI в. као *Цакановце* и *Цакановци* (1519. – 24, 1528. – 23 и 1570. – 24 хришћанске породице и 18 неожењених). У време (1878) турске окупације насељен је босанским мухацирима (данас у атару постоји место Бошњачке њиве), који су се једним делом вратили у Босну, а другим иселили у Турску. Данашње ст. је српско (слави *Св. Јована Крстићшеља, Мишировдан, Св. Пејку, Св. Ђорђа. Св. Аранђела, Св. Николу* и др; сеоска слава *Сјасовдан*), досељено после I светског рата из Горње Пчиње, околине Бујановца и др. Индекс демографског старења (i) креће су у распону од 0,2 (1961) до 0,4 (1981). Електричну енергију добија 1961, а водом се снабдева из копаних бунара. Има четвороразредну ОШ. Већина житеља запослена је у Прешеву.”

Славољуб Узуновић је указао на изванредно дело Драгутина М. Ђорђевића (1958) *Животи и обичаји народни у Лесковачкој Морави*, које нам је послужило да тамошњу традицију сравнимо с прешевском: много сличности, многе и разлике. Драгољуб Б. Ђорђевић (Osmani 2005) већ је поседовао о њима искуствену потврду из неколико истраживања религијско-културног стила Срба, Албанаца и Рома са простора Прешева и Бујановца. А ту су и репрезентативни *Српски митолошки речник* (1998), Миле Недељковића (1990) лексикон *Годишњи обичаји у Срба*, Момчила Златановића (1998) *Речник јовора Јужне Србије* и Татомира Вукановића (2001) *Енциклопедија народног живота, обичаја и веровања у Срба на Косову и Метохији: XVI век – почетак XX века*.

Ипак је теренски рад незаменљив.